

УДК 94(477)“12/14”:821.112.2 – 142
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2025.26.4969>

“ТРОЯНДОВИЙ САД”: РИЦАРСЬКА ДОБЛЕСТЬ РУСЬКОГО КОРОЛЯ НА ТУРНІРІ У ВОРМСІ¹

Христина МЕРЕНЮК

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
відділ історії середніх віків
вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна
e-mail: hrys.merenyuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4114-5663

У розвідці проаналізовано сюжет про участь руського короля на турнірі у Вормсі, описаному у німецькій середньовічній поемі із Дітріхівського циклу, – “Трояндовий Сад” (Rosengarten zu Worms або ж Rosengarten). Нині збереглися декілька версій цієї поеми, для аналізу обрано списки С та D (DP), у яких згадується король Русі Гартунг (Гартніт/Гертніт). У С опонентом Гартніта був Штутфукс (король Ірландії), у D – Вальтер (рицар з Керлінгену). Поява руських сюжетів у німецьких епічних поемах припадала на час розквіту Держави Романовичів, коли спадкоємці князя Романа Мстиславовича брали помітну участь у європейському політичному просторі. З цього часу німецькі (подекуди австрійські) середньовічні автори використовували образ руського воїна/короля як звичний літературний прийом, який вказував на віддаленість, багатство та військову майстерність. У “Трояндовому саду” король Русі символізував сміливість та обізнаність у тогочасній військовій культурі. Руського воїна зображено як типового турнірного бійця, який вправно володіє зброєю та обладунками того часу. Це підкреслювало, що руський правитель, уособлюючи ідеали рицарства та героїзму, не лише розумівся на правилах ведення поєдинків, але й був рівним серед воїнів Західної Європи. У текстовій версії D помітна важлива деталь – колесо, як основний елемент рицарського герба короля з Русі. У дослідженні висунуто гіпотезу про можливе авторство поеми мінезингера Кондрата із Вюрцбурга (1220/1230–1287), який у творах використовував “руські сюжети”.

Ключові слова: німецька середньовічна література, героїчний епос, король Русі, “Трояндовий сад”, поєдинок.

На тлі російської збройної агресії проти України набувають додаткової актуальності питання, які пов'язані із розумінням суті військової історії. Мовиться не тільки про сучасність, яка сповнена прикладами героїзму, тактичної виучки і технологічних новацій, але також і про хронологічно віддалені часи. У сучасних умовах способи ведення бойових дій, системи комплектування військ кардинально змінилися, проте окремі елементи військової ментальності та її усвідомлення не втратили своєї актуальності. Зокрема, так само важливий імідж, який дає змогу співпрацювати із партнерами й одночасно змушує нервувати ворогів. Ця ситуація типова і для середньовічного часу: тоді семіотика образу правителя впливала на розвиток військових кампаній, формування союзів та зовнішню політику.

Упродовж XIII–XIV ст. вплив на репутацію воїнів мала європейська література, герої якої були типовими зразками поведінки у знатних рицарських середовищах. “Höfische dichtung” (придворна поезія) позначилася на створенні особливих поведінкових канонів для “людей меча”, що поступово поширювалися європейськими теренами та охоплювали все нові і нові середовища нобілітету. Відтак, спільність у розумінні ідеалів рицарства сприяла формуванню єдиної культури шляхетного воїнства, що гуртувала військову еліту довкола колективних внутрішніх орієнтирів, слугувала засобом порозуміння і взаємної легітимізації між знаттю різних країн Європи. З цієї причини, для Середньовіччя притаманною була певна станова корпоративність, що часом переважала над етнічною. До того ж, така ситуація була цілком характерною як для Східної, так і Західної Європи епохи Medium Aevum. На цьому тлі руські князі і бояри знаходили спільну мову із польськими, угорськими та німецькими нобілями². Сприйняття Русі в європейських джерелах могло мати певні відмінності, проте уявлення про русь як про вправних бійців, споріднює їх із репутацією знатних воїнів-феодалів.

На загальному фоні великої кількості європейської літератури Середньовіччя виокремлюються твори, написані у Священній Римській імперії, які вплинули на появу окремих жанрів та сформували цілу поетичну епоху мінезангу. Вони сповнені яскравих нарисів місцевої військової культури, у яких уціліли описи руських воїнів, що брали участь у житті німецьких героїв епосу та навіть впливали на їх рішення чи долю. Завдяки цьому збереглися вказівки на окремих знатних осіб із Русі, постаті яких усе ще малодосліджені.

¹ Дослідження підготовлене за фінансової підтримки Українсько-німецької історичної комісії.

² Про це свідчать результати досліджень сучасних українських вчених, у яких охарактеризовано контакти руських князів та бояр із польськими, угорськими та німецькими елітами (Микола Котляр, “Дипломатія галицьких і волинських князів XII–XIII ст.,” *Київська старовина*, 5 (2000): 3–10); Його ж, “Дипломатичні відносини Галицько-Волинської Русі з

Із середини 1960-х рр. аналіз відносин Держави Романовичів із Священною Римською імперією та із Тевтонським орденом активізувалися завдяки працям К. Форстрейтера³, М.-Б. Ждана⁴ та О. Масана⁵. Втім, чимало аспектів усе ще викликають суперечки. Сучасні вчені Л. Войтович⁶, М. Волощук⁷, В. Нагірний⁸, І. Паршин⁹ намагалися ці прогалини усунути та охарактеризували розвиток відносини між західними елітами та населенням руських земель. В українській історіографії спеціальних студій, присвячених руським постатям у німецькому середньовічному епосі, майже немає. Побіжно окремі німецькі літературні джерела згадані у дослідженнях Д. Наливайка¹⁰, О. Однороженка¹¹, В. Кіорсака¹² та Х. Меренюк¹³. Докладніше знайомство із німецькими середньовічними поемами демонструє популярність “русської тематики” у середовищі європейських авторів¹⁴.

У німецькому циклі героїчних поем, присвячених Дітріху Бернському важливе місце займає поема XIII ст. “Трояндовий сад” (нім. Rosengarten zu Worms, Rosengarten). Вчені вказали на існування п’ятьох загальних версій поеми: А, DP (версія D на вульгаті), F, C і середньоніжньонімецька версія, у яких міститься багато інформації про рицарські традиції через детальні вказівки на предмети (турнірні

Угорщиною в XIII ст.,” *Галич і Галицька земля: зб. наук. пр.* (Київ; Галич: Нац. заповідник “Давній Галич”, 1998): 82–86; Мирослав Волощук, “Русько-угорські відносини періоду Данила Романовича в оцінці угорської історіографії другої половини XX – початку XXI ст.,” *Княжа доба: історія і культура*, 1 (2007): 89–99; Його ж, “Русь” в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, маїнові стосунки, міграції. (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014); Його ж, *Ruthenians (the Rus’) in the Kingdom of Hungary (11th to mid-14th Century)*. (Boston: Brill, 2021); Дюла Гарді, “Ким був «Der Kunic von Razen», присутній на весіллі герцога Бели, молодшого сина угорського короля Бели IV і Кунігунди Бранденбурзької біля міста Поттенбург у 1264 році”. *Княжа доба: історія і культура*, 5 (2011): 199–208. Марта Фонт, “Галич у політиці династії Арпадів (фрагмент авторської статті),” *Галич*, 1 (2016): 201–207; Ілля Паршин, “Участь князя Данила Романовича в інтронізації угорського короля Бели IV,” *Княжа доба: історія і культура*, 9 (2015): 23–33; Мирослав Волощук, Даріуш Домбровський, “Князь Данило Романович та угорські королі 1205–1235 рр. Част. 2,” *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис “Галичина”*, 36 (2023): 7–27; Андрій Федорук, “Битви за спадщину династії Бабенбергів (1246–1278 рр.) у контексті воєнної діяльності правителів Галицько-Волинської Русі,” *Галич і Галицька земля: досвід і проблеми збереження історико-архітектурної спадщини середньовічних міст в Україні та Європі*. (Галич: Інформ.-вид. відділ Нац. заповідника “Давній Галич”, 2016), 330–343; Ілля Паршин, “«Rex Russiae» у битві на річці Леїті,” *Colloquia Russica*, 3 (2017): 123–132; Леонтій Войтович, *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження*. (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000); Його ж, *Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть*. (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2015); Паршин, Ілля, *Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські нарративні джерела XIII–XV століть*. (Львів: Ощипок М. М., 2018); Тимур Горбач, “Руське королівство й Німецький орден за часів Юрія II,” *Український історичний журнал*, 2 (2017): 19–32; Тарас Чугуй, “Русь, Угорщина і Священна Римська імперія в міжнародних відносинах другої третини XIII ст.: актуальні питання історіографії,” *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія “Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки”*, 28 (2019): 6–26.

³ Kurt Forstreuter, *Preussen und Russland: Von den Anfängen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Grossen*. (Göttingen: Musterschmidt, 1955); Idem, *Der Deutsche Orden am Mittelmeer*. (Göttingen: Verlag Wissenschaftliches Archiv, 1967).

⁴ Михайло-Богдан Ждан, “Романовичі і німецький хрестоносний орден,” *Український історик*, 3–4 (1973): 54–68.

⁵ Олександр Масан, “Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року),” *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 1 (1996): 41–52; Його ж, “Середньовічна Україна і німецький Орден: недосліджені проблеми взаємовідносин,” *Міжнародний конгрес україністів (4-й)*, 1 (1999): 74–79; Його ж, “Німецький орден у Семигороді,” *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 1 (2002): 74–94.

⁶ Леонтій Войтович, “Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства,” *Український історичний журнал*, 6 (495) (2010): 4–17; Його ж, “Галицько-Волинські зв’язки з німецькими землями: попередні зауваження,” *Княжа доба: історія і культура*, 6 (2012): 71–88.

⁷ Myroslav Voloshchuk, “Ruthenian-Polish Matrimonial Relations in the Context of the Inter-Dynastic Policy of the House of Rurik in the 11th–14th Centuries: Selective Statistical Data,” *Codrul Cosminului*, 1 (2019): 95–126; Мирослав Волощук, Ілля Паршин, “Johann de Ladimigia: До проблеми етнічного походження капелана сілезького князя Генріха VI Доброго,” *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис “Галичина”*, 31 (2018): 50–63.

⁸ Vitaliy Nagirnyy, *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264*. (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011).

⁹ Ілля Паршин, “Поєдинок князя Ростислава Михайловича та лицаря Ворша – прелюдія до Ярославської битви 1245 року,” *Проблеми історії війн і військового мистецтва*, 2 (2019): 147–156.

¹⁰ Дмитро Наливайко, *Очима Заходу. Рецензія України в Західній Європі XI–XVIII ст.* (Київ: Основи, 1998).

¹¹ Олег Однороженко, *Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII–XVI ст.* (Харків: Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2009).

¹² Vladyslav Kiorsak, “Eastern European Elements of Egils saga einhenda ok Asmundar berserkjabana through the Prism of Greco-Roman and Germanic Myths,” *Scandia: Journal of Medieval Norse Studies*, 5 (2022): 6–27.

¹³ Христина Меренюк, “Військова «ігра» в Русі: термінологічні та джерелознавчі питання,” *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 38 (2023): 41–52; Idem, “«Tournaments» and «games» in Rus’: tradition or single mentions?” *Проблеми історії війн і військового мистецтва*, 3 (2021): 57–69.

¹⁴ Докладніше див. студії: Mechthild Keller, “Perspektiven: Vorstellungen von «Riuzen» in der deutschen Literatur des Mittelalters,” *Russen und Rußland aus deutscher Sicht 9–17 Jahrhundert*. (München: Wilhelm Fink Verlag, 1988), 84–109.

мечі, обладунки, коні, імена героїв) та процеси (початок змагань, описи турнірів та урочистих церемоній)¹⁵. За класифікацією Г. Гольца, існує 5 версій: А, С, D, F та P¹⁶. Кожна версія поеми має загальний спільний сюжет, однак, імена героїв у них можуть варіюватися¹⁷. Існує декілька варіантів поеми, лише у списках D (або DP) і C згадується король Русі Гартунг (або Гартніт)¹⁸.

Донедавна науковці дискутували про час створення цієї поеми, оскільки збереглися лише пізні копії версій твору, які датуються XIV–XV ст.¹⁹ Однак німецький історик літератури Гельмут де Бур, дослідивши зміст збережених рукописних пам'яток, вказав, що основні версії поеми створені наприкінці XIII ст. та під впливом німецького поета мінезингера Кондрата із Вюрцбурга (1220/1230–1287). Його твори насичені лицарськими традиціями, побутовими аспектами, романтичними пригодами, турнірною геральдиком та багатими зображеннями поєдинкових змагань. Він був одним із представників т. з. “квіткового стилю” у середньовісній німецькій поезії – активно використовував метапоетичні метафори, внаслідок чого описи рослин перенесені у сферу мистецтва мови. Образи квітів, вінків, дерев, садів були надзвичайно популярними алегоріями й у тексті “Трояндового саду”. Проте, Г. де Бур так і не вказав на імовірне авторство цієї поеми. Однак дослідник запропонував чітке датування поеми: Трояндовий сад А – 1250 р., Трояндовий сад D – після 1280 р.²⁰ Поет D був знайомий із оригінальним “Трояндовим садом”. Список поеми А доступний у кращій версії, ніж ті, які з’явилися у пізніших текстах. У цьому відношенні версія D докладніше відображає первинний задум німецького автора²¹. Версія С становиться суміш списків A/D й створена після 1280-х років.

З огляду на цю хронологію, поява руських сюжетів у німецьких епічних поемах припадає на час розквіту Держави Романовичів, коли спадкоємці князя Романа Мстиславовича (бл. 1160–1205) брали активну участь у європейській політиці. Якщо довіряти матеріалам укладених угод із Тевтонським орденом, то тісні відносини із ним мав ще сам Роман Мстиславович, який здійснив велику пожертву монастирю в Ерфурті²². Його син Данило (1201–1264) прийняв королівську корону та разом із лицарями Тевтонського ордену організував хрестовий похід проти ятвягів у 1254 р. Князь Роман Данилович (бл. 1230 – бл. 1261) нетривалий час був герцогом Австрії, тоді як князь Лев Данилович (1228–1301) брав участь у битві на Моравському полі у 1278 р. в складі чеського війська проти Рудольфа I Габсбурга (1218–1291). Усі ці події ставали важливою основою для появи руських героїв у середньовісній верхньонімецькій поезії.

У обох версіях (С та D) на початку поеми мовиться про славетних королів минулого, їх війни та славу. Анонімний поет змалював “подорож до Вормса на Рейні”, де відомі лицарі змагалися у військовій майстерності²³.

У версії D (DP) для змагання король Гіппіх вибрав дванадцятьох лицарів: перший – сам король, потім – Гунтер, Гернот, син Хагена Альдріана, Вальгер Керлінгенський, Фолькер Ельзасський, Штюфінг, король Угорщини, Шрудан велетень, Аспріан велетень, який править прусами, Рінольт, Герберт, та король Голандії Сіфріт²⁴. Зі сторони Етцеля: старий магістр Гільдебранд, невідомий лицар

¹⁵ Elisabeth Lienert, Sonja Kerth, Svenja Nierentz (Hrsg.), *Rosengarten. Texte und Studien zur mittelhochdeutschen Heldenepik. Teilband 1: Einleitung, Rosengarten A. Teilband 2: Rosengarten DP. Teilband 3: Rosengarten C, Rosengarten F, Niederdeutscher Rosengarten, Verzeichnisse*. (Berlin: Seiten, 2015), 610; Millet de Gruyte, *Germanische Helden dichtung im Mittelalter*. (Berlin: de Gruyter, 2008), 360–361.

¹⁶ Дет. див: Georg Holz, *Die gedichte vom Rosengarten zu Worms*. (Halle: Max Niemeyer, 1893), I–II.

¹⁷ Також у різних версіях твору основні та другорядні герої можуть по-різному з’являтися у тексті.

¹⁸ Ці рукописи мають новішу традицію, деякі символи замінили інші з попередньої версії А. У списку D король Етцель особисто не бере участі в боях (Georg Holz, *Die gedichte vom Rosengarten Zu Worms*, LIII).

¹⁹ “Rosengarten,” herausgegeben von E. Lienert, S. Kerth und S. Nierentz. Teilband I: Einleitung, “Rosengarten” A. (Berlin: De Gruyter, 2015), XIII–XIV.

²⁰ Helmut de Boor, “Die literarische stellung des gedichtes vom Rosengarten in Worms,” *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)*, 81 (1959): 384.

²¹ Ibidem, 384.

²² Леонтій Войтович. *Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть*, 411.

²³ John Ludlow, *Popular epics of the Middle Ages of the Norse-German and carlovingian cycles*. (London: Macmillan and Co, 1865), 280. У Вормсі жила красуня Крімхільда зі своїм батьком Гіппіхом. Її батько мав “повний червоного золота та багатств” сад. У саду зібралися дванадцять найсміливіших лицарів під егідою короля Гіппіха. За сюжетною лінією він послав виклик королю Етцелю (багатому королю гунів). Він запропонував таку угоду: якщо Етцель захоче подивитися на сад, він прийде з дванадцятьма героями. У разі програшу Гіппіх служив би йому.

²⁴ John Ludlow, *Popular epics*, 283.

з Берну, Вольфгарт, невідомий юнак з Данії, Зігстап, Рудігер, Хайме, Віттіх, Гартунг, багатий король Русі (або Гартніт, Гертніт²⁵), Дітріх з Греції, благородний Дітліб зі Штирії та монах Ільзан²⁶.

У D головним противником Гартніта є рицар Вальтер з Керлінгену (Walther von Kerlingen). Версія D є багатшою на деталі ніж попередні, у ній вказано, що Гартніт – це багатий король, який прагне слави. У складі рицарської делегації він був дев'ятим: “Der niunde daz was Hartnit, ein küneec z Riuzenlant” (вірш 74)²⁷. У тексті вказано “...der vuorte ein rat von golde und was ouch wol erkant” (вірш 74)²⁸, що можна перекласти як “він ніс золоте колесо та був також добре впізнаваним”. Відтак, припускаю, що геральдичним знаком Гартніта могло бути колесо²⁹. Воно також згадується вдруге під час зображення самого поєдинку короля Русі: “daz rat vuorte von Riuzen Hartnit der höchgemuot” (вірш 396)³⁰. Гартніт боровся із рицарем Вальтером з Керлінгену (Walther von Kerlingen). На гербі воїна із Керлінгену був зображений лазуровий лев: “ein lewe von Idsere an sime schilte was” (вірш 394)³¹. У тексті під час опису початку турнірного бою вказано, що прапор Гартніта був із “pfeller” (“sin banier was von pfeller”) (вірш 396)³². У зразковому посібнику для вивчення середньовічної німецької мови вказано, що поняття “pfeller” трактувалося як коштовна шовкова тканина³³. У літературних прийомах це уточнення могло символізувати високий соціальний статус та багатство руського воїна. Водночас, у Галицько-Волинському літописі є згадка про зустріч тоді ще князя Данила Романовича із “німцями” близько 1252 р. у Пожоні (сучасна Братислава). Тоді йшлося про участь руського князя у війні за австрійську спадщину. Літописець також вказав, що Романович був одягнений у “кожюхъ же аловира Грсьцького”, тобто – у грецький шовк³⁴.

Поєдинок між Гартнітом і Вальтером відбувся по усталеним рицарським кліше. Спочатку вони билися на конях зі списами, а згодом перейшли на піший бій: “Den schilt begunde er vazzen, den helm er üf bant. Alsö nidecliehe er üf Walther dö rant. Diu sper sie zerstächen mit ellenthafter hant. Sie kämen von den rossen nider üf daz lant” (вірш 397)³⁵. Автор поеми відзначив особливу військову доблесть обох воїнів: “Sie striten ritterliche, die degen lobesam, daz sich üz der linden manec vogellin zehant” (вірш 398)³⁶. Бій закінчився нічиєю, проте, пізніше Гільдебрант визнав перемогу короля з Русі: “Hartnit hät ervohten, und ist uns worden schin” (вірш 401)³⁷. Наприкінці оповіді Гартніт повернувся до Русі: “dö vuor heimge in Riuzen Hartnit ein küneec rch” (вірш 629)³⁸.

²⁵ У різних списках він згаданий як “Hertnot”, “Hartnit”, “Hartung”, “Hartunc”. Гертніт з Русі також фігурує в іншій середньовіжній німецькій поемі XIII ст. із циклу про Дітріха з Берну – “Втечі Дітріха” (Dietrichs Flucht). Відповідно до сюжетної лінії, рицаря Дітріха зрадив дядько Ерменріх, і вигнав його з королівства на півночі Італії. Дітріх опинився при дворі Етцеля (короля гунів), кілька разів збираючи рицарів, він перемагав Ерменріха, але повернути собі батьківщину так і не зміг. В одному зі скликань рицарів із різних земель фігурує – Hertnit von Riuzen. Ætā.: Dietrichs Flucht. *Deutsches Heldenbuch Alpharts Tod. Dietrichs Flucht. Rabenschlacht*, hrsg. E. Martin. (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1866), 148. Hartunc (Гартунг) також згадується у поемі “Смерть Альфарда” (Alpharts Tod), яка також належить до циклу епічних творів, присвячених Дітріху з Берна. Вважається, що цей твір написаний у другій половині XIII ст., однак найдавніший манускрипт, який зберігся, належить до другої половини XV ст. Докладно про особу Гартунга не вказано – його названо за лише іменем (“Hartunc”) в одній з сцен зібрання усіх воїнів, які висловили готовність служити та боротися за честь Дітріха. У такому випадку, можна вважати його “королем Русі”, лише покликаною на поетичну традицію, сформовану раніше. Див.: Alpharts Tod. *Deutsches Heldenbuch Alpharts Tod. Dietrichs Flucht. Rabenschlacht*, hrsg. E. Martin. (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1866), 11.

²⁶ John Ludlow, *Popular epics*, 284.

²⁷ Дослівно: “Дев'ятим був Гартніт, король із Русі” (Georg Holz, *Die gedichte vom Rosengarten zu Worms*, 82).

²⁸ Georg Holz, *Die gedichte vom Rosengarten zu Worms*, 82.

²⁹ У класичному посібнику для вивчення середньовічної німецької мови, що складений англійським та німецьким філологом Джозефом Райтом (1855–1930) визначено, що термін “rat (-des)” слід перекладати як колесо у верхньонімецьких середньовічних поезіях. Wright, Joseph. *A middle High German Primer, with Grammar, Notes, and Glossary*. (Oxford: Clarendon Press, 1918), 195.

³⁰ Дослівно: “Колесо несе Гартніт з Русі з найвищим духом” (Georg Holz, *Die gedichte vom Rosengarten zu Worms*, 132).

³¹ Дослівно: “Лев, зображений на його щиті” (Georg Holz, *Die gedichte vom Rosengarten zu Worms*, 131).

³² Georg Holz, *Die gedichte vom Rosengarten zu Worms*, 132.

³³ Wright, Joseph. *A Middle High German Primer, with Grammar, Notes, and Glossary*. (Oxford: Clarendon Press, 1918), 195.

³⁴ Kronika Halicko-Wołyńska (Kronika Romanowiczów). D. Dombrowski, A. Jusupović. Monumenta Poloniae Historica. Nova Series. Kraków-Warszawa, 2017. T. 16. S. 313–314.

³⁵ Дослівно: “Він [Гартніт] узяв щит, надів шолом / так, як і належить, він почав боротьбу з Вальтером. / Вони розбивали свої списи могутніми ударами / вони злізли з коней і впали на землю” (Georg Holz, *Die gedichte vom Rosengarten zu Worms*, 132).

³⁶ Дослівно: “Вони били один одного, ці два відважні чоловіки / Вони боролись по-рицарськи, гідно та із честю / так, що липовий ліс наповнився звуками битви” (Georg Holz, *Die gedichte vom Rosengarten zu Worms*, 132).

³⁷ Дослівно: “Гартніт переміг і став відомим” (Ibidem, 132).

³⁸ Дослівно: “Тоді повернувся у Русь, Гартніт, багатий король” (Ibidem, 166).

У бібліотеці Гейдельберзького університету міститься манускрипт Трояндового саду (D), датований 1418–1420 рр. На аркуші 40v міститься зображення поєдинку між Гартунгом (Гартнітом) та Вальтером³⁹. Обидва воїни у класичних для XV ст. повних обладунках, озброєні довгими дворучними мечами. Їх образ доповнюють рицарські накидки сюрко (surcote) зелено-червоних відтінків. Мініатюра доповнена зображенням поранень. Однак, король Русі не має особливих геральдичних фігур чи надшоломних прикрас, які б вказували на його особу (Див. Рисунок 1).

У списку С “Трояндового саду” Гартунг також вирушив на турнір у Вормс. У версії С йому запропонували битися із воїном Штутфуксом (Stüefinc), який був королем Ірландії (“küneec Stüefinc von Írlant”) (вірші 345–46)⁴⁰. Анонімний автор поеми барвисто підкреслив рішучість руського воїна, який радо прийняв цей виклик, оскільки був у хорошому настрої: “Gerne”, sprach der Reuße, “des bin ich wohlgemut” (вірш 348)⁴¹. Спочатку воїни зійшлися у поєдинку на списах, потім взяли за мечі. Однак, Гартунг кинувся уперед та здолав супротивника: “Hartnit üf yn mit grymme slug sin swert, daz was guot / Stuffinge sluog er dorch die ringe, dar nach floz daz bluot / dorch helm und duorhe halsberg gab er ym einen slag / daz der helm und daz heubet vor sinen fuozzen lag” (вірші 352–353)⁴². Для руського володаря це змагання закінчилося перемогою, Крیمхільда подала йому вінок із троянд. Типово, поєдинок завершився поцілунком прекрасної дами (вірші 353)⁴³.

Рис. 1

Суперник короля Русі – Stütfuhs (Stüdenfuhs, Stüefinc) відомий у німецькій середньовічній літературі герой. Штутфукс належав до поетичного циклу поем про Дітріха фон Берна. Його географічна прив'язка досить умовна, оскільки у різних творах він “походив” із різних регіонів⁴⁴. Аналіз його “літературних подвигів” показує, що це був добре тренований та відомий рицар.

Припускаю, що одним із авторів поеми “Трояндовий сад” міг бути і сам німецький мінезингер Кондрат із Вюрцбурга (Kondrat von Würzburg), або ж наслідувачі його стилю, на що вказують деякі деталі.

Роки створення поеми (від 1250 – після 1289). Твір написано за життя цього німецького мінезингера.

Вказівка на Гертніта (Гартніта, Гартунга) як короля Русі та учасника турнірів. Кондрат із Вюрцбурга чи не єдиний німецький середньовічний поет, який поіменно ідентифікував руських персонажів. У іншій його поемі “Енгельгард” також згадано про Гертніта як короля Русі, що бере участь у турнірі.

Докладні описи турнірних змагань. У творах Кондрата із Вюрцбурга часто описано турнірні поєдинки (“Турнір у Нанті”, “Троянська війна”, “Енгельгард” та інші). Водночас, він є одним із небагатьох німецьких мінезингерів, який використовував воїнів з Русі як героїв у поемах (“Партонопер та Меліур”, “Троянська війна”, “Енгельгард”).

³⁹ Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 359, 40v.

⁴⁰ Holz, G. Die gedichte vom Rosengarten Zu worms. F. XLVI.

⁴¹ Дослівно: “З задоволенням, – сказав Рус, – Це мене радує” (“Rosengarten C,” herausgegeben von E. Lienert, S. Kerth und S. a Nierentz. Teilband I: Einleitung, «Rosengarten» A. (Berlin: De Gruyter, 2015), 476).

⁴² Дослівно: “Гартніт знову з гнівом вдарив своїм мечем, і це було сильно / Він пробив його через кільце (обладунки), і потім потекла кров / далі завдав йому такого удару / що шолом і голова Штутфукса впали перед його ногами” (Ibidem, 476).

⁴³ Ibidem, 476

⁴⁴ У німецьких епічних поемах цей воїн асоціюється з різними регіонами: “von dem Rone” (Рейн): “Трояндовий сад” (Rosengarten (A)), “Втеча Дітріха” (Dietrichs Flucht), “Равенська битва” (Die Rabenschlacht); “von Palerne” (Палермо) і “küneec von Pülle” (Апулія): Бітерольф і Дітлейб (Biterolf und Dietleib); von Írlant “Трояндовий сад” (Rosengarten (C/D)). У версії D на поєдинку його вбив Дітліб з Штирії.

“Квітковий” стиль поеми. Поеми Кондрата із Вюрцбурга характеризувалися тим, що у них присутній квітковий стиль: використання метапоетичних метафор, внаслідок чого описи рослин перенесені у сферу мистецтва мови. Образи квітів, вінків, дерев, садів були популярними алегоріями і у тексті “Трояндового саду”. Ця традиція простежена і у мініатюрах, які увінчані рослинними орнаментами.

Схожі деталі при описі “короля Русі”. У поемі “Енгельгард” Кондрата із Вюрцбурга та “Трояндовому саду” вказано на багатство короля Русі. У “Енгельграді” вміщено також додаткові метафоричні описи і автор врахував літературну традицію про багатство руського володаря, який вийшов на свій бій вдягнутий у дорогу гербову накидну із шовку вишитого золотом. У Трояндовому саду D простий шовк видозмінюється на використання дорогоцінних тканин. Автор використовує багатство “квіткових” алегорій при описі різних героїв та подій.

Відтак, у верхньонімецькій поемі “Трояндовий сад” згадано короля Русі Гартунга як учасника турнірних змагань у Вормсі. У версії С його опонентом став Штутфукс (король Ірландії), у версії D – Вальтер (рицар з Керлінгену). В обох сюжетах вказано на його високі бойові уміння, що відзначено перемогою над Штутфуксом та участю у запеклому бою із Вальтером із Керлінгену. Образ руського воїна для середньовічних німецьких авторів – звична справа. Персонаж короля Русі відповідає уявленням німецьких авторів про мужність, сміливість та знання військової культури. Зрештою, його зображено класичним середньовічним турнірним бійцем, який знається на використанні тогочасної європейської зброї та обладунків.

THE “ROSE GARDEN”: CHIVALRY EXCELLENCE OF THE RUTHENIAN KING AT THE TOURNAMENT IN WORMS

Khrystyna MERENIUK

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Department of Medieval history
4 Kozelnytska str., Lviv, 79026, Ukraine
e-mail: hrys.merenyuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4114-5663

The article analyses a work from the medieval German cycle of Dietrich’s poems, “The Rose Garden” (“Rosengarten zu Worms”, “Rosengarten”). Several versions of this poem have been preserved, and for the analysis I have chosen lists C and D (or DP), which mention the king of Rus’ Hartunc (or Hartnit/Hertnit). In version C, Hartnit’s opponent was Stuthflux (a king of Ireland), and in D – Walter (a knight from Kerlingen).

During the 13th and 14th centuries, the reputation was shaped by European literature, whose heroes were models for behaviour and imitation in the noble circles of the “bellatores”. The common perception of ideals united the military elite both around collective internal guidelines and allowed them to find common ground with their closer and more distant neighbors. For this reason, the Middle Ages were characterized by a certain class corporatism, which sometimes prevailed over ethnicity. Against this backdrop, Ruthenian dukes and boyars found common ground with Polish, Hungarian, and German nobles. The perception of Rus’ in European sources may have had some differences, but the idea of Ruthenians as skilled jousting is related to the reputation of a noble warrior-lord, as in many medieval narratives, martial prowess in tournaments was explicitly associated with the hero’s geographic origin.

Against the development of European literature of the Middle Ages, works written in the Holy Roman Empire stand out. They are full of vivid descriptions of local military culture, which include descriptions of Ruthenian knights who took part in the lives of German epic heroes and influenced their decisions. As a result, references to specific noble figures from Rus’ have been preserved, which remain insufficiently studied.

For medieval German authors, the use of the image of a Ruthenian warrior was a common technique. In the poem “The Rose Garden”, the image of the King of Rus’ symbolized courage, boldness, and knowledge of knightly culture, this was in line with the ideals of the era. Moreover, the Rus’ warrior is portrayed as a typical tournament fighter, skillful with the weapons and armor of the time. This emphasized that the Ruthenian ruler not only knew the rules of tournament fighting, but was also an equal among the warriors of Western Europe, personifying the ideals of chivalry and heroism.

As delineated, the article analyses the manuscript of the poem “The Rose Garden” from the University of Heidelberg, dated 1418–1420. Folio 40v contains a picture of a duel between the king of Rus’ and his opponent. Both figures are clad in full 15th-century plate armor and wield long two-handed swords. Their appearance is enhanced by brightly colored surcoats – green and red – while the depiction of battle wounds adds further realism. Notably, the King of Rus’ lacks heraldic insignia or helmet ornaments that would identify him explicitly. Nevertheless, this representation reflects and reinforces the medieval perception of Rus’ as part of the European cultural and martial sphere.

In accordance with a study of various medieval German poems with a Rus' theme, the author hypothesizes that the poem was written by the minstrel Kondrat of Würzburg. Supporting evidence includes the recurrent naming of Hertnit as King of Rus', the emphasis on tournament scenes, the use of vivid metaphorical language to describe Ruthenian forces, and the poem's floral stylistic features.

Keywords: medieval German literature, heroic epic, King of Rus', "The Rose Garden", chivalric tournament.

REFERENCES

- Alpharts Tod. *Deutsches Heldenbuch Alpharts Tod. Dietrichs Flucht. Rabenschlacht*, hrsg. E. Martin. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1866. (in German)
- Chuhui, Taras. "Rus, Uhorschyna i Sviashchenna Rymyska imperiia v mizhnarodnykh vidnosynakh druhoi tretyni XIII st.: aktualni pytannia istoriohrafii," *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia "Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky"*, 28 (2019): 6–26. (in Ukrainian)
- de Boor, Helmut. "Die literarische stellung des gedichtes vom Rosengarten in Worms," *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)*, 81 (1959): 371–391. (in German)
- de Gruyte, Millet. *Germanische Helden dichtung im Mittelalter*. Berlin: de Gruyter, 2008. (in German)
- Dietrichs Flucht. *Deutsches Heldenbuch Alpharts Tod. Dietrichs Flucht. Rabenschlacht*, hrsg. E. Martin. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1866. (in German)
- Fedoruk, Andrii. "Bytvy za spadshchynu dynastii Babenbergiv (1246–1278 rr.) u konteksti voiennoi diialnosti pravyteliv Halytsko-Volynskoi Rusi," *Halych i Halytska zemlia: dosvid i problemy zberezhenia istoryko-arkhitekturnoi spadshchyny serednovichnykh mist v Ukraini ta Yevropi*. Halych: Inform.-vyd. viddil Nats. zapovidnyka «Davniy Halych», 2016, 330–343. (in Ukrainian)
- Font, Marta. "Halych u politytsi dynastii Arpadiv (frahment avtorskoj statti)," *Halych*, 1 (2016): 201–207. (in Ukrainian)
- Forstreuter, Kurt. *Preussen und Russland: Von den Anfängen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Grossen*. Göttingen: Musterschmidt, 1955. (in German)
- Forstreuter, Kurt. *Der Deutsche Orden am Mittelmeer*. Göttingen: Verlag Wissenschaftliches Archiv, 1967. (in German)
- Hardi, Diula. "Kym buv «Der Kunic von Razen», prysutniy na vesilli hertsoga Bely, molodshoho syna uhorskoho korolia Bely IV i Kunihundy Brandenburzkoj bilia mista Pottenburh u 1264 rotsi," *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 5 (2011): 199–208. (in Ukrainian)
- Holz, Georg. *Die gedichte vom Rosengarten zu Worms*. Halle: Max Niemeyer, 1893. (in German)
- Horbach, Tymur. "Ruske korolivstvo y Nimetskyi orden za chasiv Yuriia II," *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2 (2017): 19–32. (in Ukrainian)
- Keller, Mechthild. "Perspektiven: Vorstellungen von «Riuzen» in der deutschen Literatur des Mittelalters," *Russen und Rußland aus deutscher Sicht 9–17 Jahrhundert*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1988, 84–109. (in German)
- Kiorsak, Vladyslav. "Eastern European Elements of Egils saga einhenda ok Ásmundar berserkjabana through the Prism of Greco-Roman and Germanic Myths," *Scandia: Journal of Medieval Norse Studies*, 5 (2022): 6–27.
- Kiryk, Feliks. "Kuropatwa Jan z Łańcuchowa h. Śreniawa (zm. 1462)," *Polski Słownik Biograficzny*. T. XI/2, zeszyt 69. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1971, 253. (in Polish)
- Kronika Halicko-Wołyńska (Kronika Romanowiczów). D. Dombrowski, A. Jusupović. Monumenta Poloniae Historica. Nova Series. Kraków-Warszawa, 2017. T. 16, 709. (Old Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. "Dyplomatiia halytskykh i volynskykh kniaziv XII–XIII st.," *Kyivska starovyna*, 5 (2000): 3–10. (in Ukrainian)
- Kotliar, Mykola. "Dyplomatychni vidnosyny Halytsko-Volynskoi Rusi z Uhorschynoiu v XIII st.," *Halych i Halytska zemlia: zb. nauk. pr.* Kyiv; Halych: Nats. zapovidnyk "Davniy Halych", 1998, 82–86. (in Ukrainian)
- Lienert, Elisabeth, Kerth, Sonja, Nierentz, Svenja (Hrsg.). *Rosengarten. Texte und Studien zur mittelhochdeutschen Heldenepik. Teilband 1: Einleitung, Rosengarten A. Teilband 2: Rosengarten DP. Teilband 3: Rosengarten C, Rosengarten F, Nieder deutscher Rosengarten, Verzeichnisse*. Berlin: Seiten, 2015. (in German)
- Ludlow John. *Popular epics of the Middle Ages of the Norse-German and Carolingian cycles*. Vol. 1. London: Macmillan and Co, 1865.
- Masan, Oleksandr. "Dobzhynskyi orden (do istorii dorohychynskoho intsydentu 1237 roku)," *Pytannia starodavnoi ta seredovichnoi istorii, arkhelohii y etnohrafii*, 1 (1996): 41–52. (in Ukrainian)
- Masan, Oleksandr. "Serednovichna Ukraina i nimetskyi Orden: nedoslidzheni problemy vzaiemovidnosyn," *Mizhnarodnyi konhres ukrainistiv (4-y)*, 1 (1999): 74–79. (in Ukrainian)
- Masan, Oleksandr. "Nimetskyi orden u Semyhorodi," *Pytannia starodavnoi ta seredovichnoi istorii, arkhelohii y etnohrafii*, 1 (2002): 74–94. (in Ukrainian)
- Mereniuk, Khrystyna. "Gloria et Virtus: Hastiludium in Ruthenian Lands and Beyond Ō²²–Ō^V centuries," *Nuova Antologia Militare* 6, no. 21 (2025): 111–138.
- Mereniuk, Khrystyna. "Knight's Tournaments in England and France from the 11th to the 14th Century: The Problems of Sources and Terminological Aspects," *Średniowiecze Polskie i Powszechne*, 14 (2022): 126–148.
- Mereniuk, Khrystyna. "«Tournaments» and «games» in Rus': tradition or single mentions?" *Problemy istorii viin i viiskovoho mystetsva*, 3 (2021): 57–69.

- Merenuk, Khrystyna. "Viiskova «yhra» v Rusi: terminolohichni ta dzhereloznavchi pytannia," *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 38 (2023): 41–52. (in Ukrainian)
- Nagirnyy, Vitaliy. *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011. (in Polish)
- Nalyvaiko, Dmytro. *Ochyma Zakhodu. Retseptsiia Ukrainy v Zakhidni Yevropi XI–XVIII st.* Kyiv: Osnovy, 1998. (in Ukrainian)
- Parshyn, Illia. *Dyplomatiia Halysko-Volynskoi derzhavy: yevropeiski naratyvni dzherela XIII–XV stolit.* Lviv: Oshchypok M. M., 2018. (in Ukrainian)
- Parshyn, Illia. "«Ostrozkyi epizod» Konstantskoho soboru (1414–1418)," *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*, 1 (2016): 9–13. (in Ukrainian)
- Parshyn, Illia. "«Rex Russiae» u bytvi na richtsi Leyti," *Colloquia Russica*, 3 (2017): 123–132. (in Ukrainian)
- Parshyn, Illia. "Uchast kniazia Danyla Romanovycha v intronizatsii uhorskoho korolia Bely IV," *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 9 (2015): 23–33. (in Ukrainian)
- Parshyn, Illia. "Poiedynok kniazia Rostyslava Mykhailovycha ta lytsaria Vorsha – preliudiia do Yaroslavskoi bytvy 1245 roku." *Problemy istorii viin i viiskovoho mystetstva* 2 (2019): 147–156 (in Ukrainian)
- Rydberg, Viktor. "Teutonic mythology," *Nottingham.ac.uk*, Dostup otrymano 10 zhovtnia 2024 roku, <https://www.nottingham.ac.uk/-sczsteve/Rydberg.pdf>
- Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 359, 40v.
- Voitovych, Leontii. *Halych u politychnomu zhytti Yevropy XI–XIV stolit.* Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2015. (in Ukrainian)
- Voitovych, Leontii. *Kniazivski dynastii Skhidnoi Yevropy (kinets IX – pochatok XVI st.): sklad, suspilna i politychna rol. Istoryko-henealohichne doslidzhennia.* Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2000. (in Ukrainian)
- Voitovych, Leontii. "Tevtonskyi orden u politytsi Halysko-Volynskoho kniazivstva," *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6 (495) (2010): 4–17. (in Ukrainian)
- Voitovych, Leontii. "Halysko-Volynski zviiazky z nimetskyimi zemliamy: poperedni zauvazhennia," *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 6 (2012): 71–88. (in Ukrainian)
- Voloshchuk, Myroslav. "Rusko-uhorski vidnosyny periodu Danyla Romanovycha v otsyntsi uhorskoj istoriohrafii druhoj polovyny XX – pochatku XXI st.," *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 1 (2007): 89–99. (in Ukrainian)
- Voloshchuk, Myroslav. "«Rus» v Uhorskomu korolivstvi (XI – druha polovyna XIV st.): suspilno-politychna rol, maynovi stosunky, mihratsii. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2014. (in Ukrainian)
- Voloshchuk, Myroslav. *Ruthenians (the Rus') in the Kingdom of Hungary (11th to mid-14th Century)*. Boston: Brill, 2021.
- Voloshchuk, Myroslav. "Ruthenian-Polish Matrimonial Relations in the Context of the Inter-Dynastic Policy of the House of Rurikin the 11th–14th Centuries: Selective Statistical Data," *Codrul Cosminului*, 1 (2019): 95–126. (in Ukrainian)
- Voloshchuk, Myroslav, Dombrovskyi, Dariush. "Kniaz Danylo Romanovych ta uhorski koroli 1205–1235 rr. Chast. 2," *Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys "Halychyna"*, 36 (2023): 7–27. (in Ukrainian)
- Voloshchuk, Myroslav, Parshyn, Illia. "Johann de Ladimiria: Do problemy etnichnoho pokhodzhennia kapelana silezkoj kniazia Henrikha VI Dobroho," *Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys "Halychyna"*, 31 (2018): 50–63. (in Ukrainian)
- Wright, Joseph. *A middle High German Primer, with Grammar, Notes, and Glossary*. (Oxford: Clarendon Press, 1918)
- Zhdan, Mykhailo-Bohdan. "Romanovychi i nimetskyi khrestonosnyi orden," *Ukrainskyi istoryk*, 3–4 (1973): 54–68. (in Ukrainian)